

לרקוד לפי החליל ואצו

המחול המודרני תחת השלטון הנאצי: יש היסטוריונים הסבורים, שללא המצאת הרדיו

והמיקרופון, אדולף היטלר לא יכול היה להוליך את העולם אל התהום הנוראה של מלחמת העולם השנייה

והשואה. בעזרת שידורי הרדיו הוא היפנט את אירופה בנאומיו ההיסטוריים וקולו הצורמני **הגיע** לביתם של

כל האזרחים. הם האזינו, אחוזי פלצות, לאיומיו על מתנגדיו הפוליטיים מבית ועל המדינות השכנות -

אוסטריה, צ'כיה, פולין - משותקים **מפחד**, כאותה ארנבת מול נחש-הבריה.

היטלר לא היה רק הדיקטטור **המודרני** הראשון, שידע לנצל את המדיום

החדש - שידורי הרדיו - למטרותיו, אלא גם מי שרתם בהצלחה רבה

את **האמנות** למרכבתו הדורסנית. עצרות ענקיות, מפקדים

של אלפי אנשי ס.ס. וס.א. במדים, וים **דגלים** וסמלים,

כמו אלה של לגיונות רומא העתיקה בידיהם, היוו **סמל**

מוחשי לכוחו העולה. ומעל ההמונים, העומדים שורות

שורות בגושים של **צבע**, לפידים בוערים בידיהם

ובשמיים כיפה ענקית, כשל כנסיה, של אלומות-אור,

כמין **ברכת האלים**, כביכול. כיפה שנוצרה

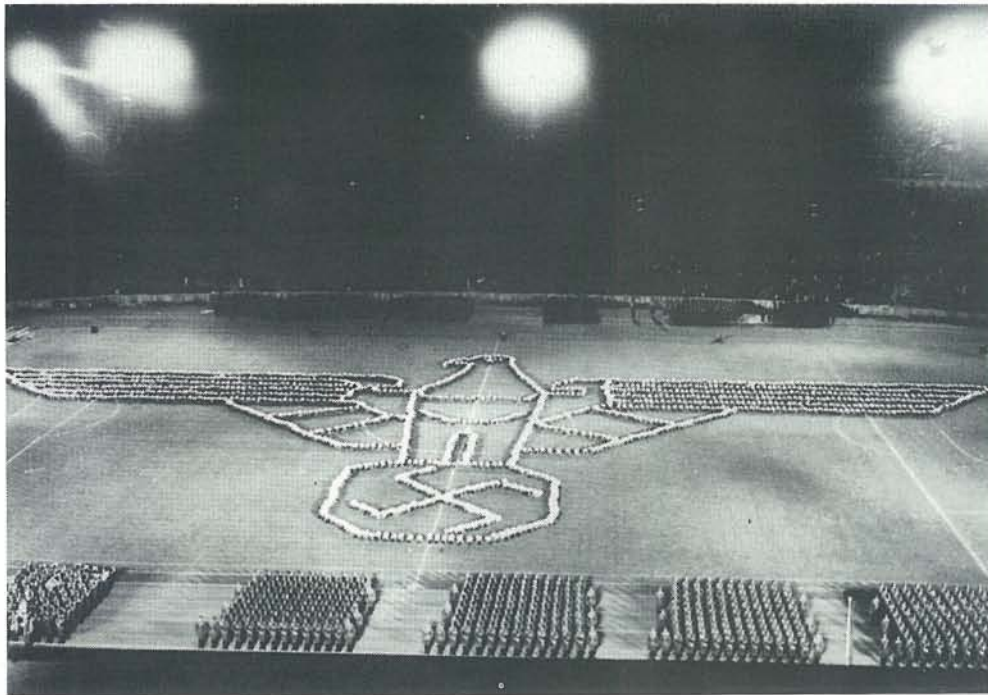
בעזרת זרקאורים ענקיים, המשמשים בדרך כלל לגילוי

מטוסי אויב **בשמיים**.

מרי ויגמן במחול הסולו "הקריאה", 1938
Mary Wigman in her solo "The Cry"
1938

מאת גיורא מנור





"גרמניה החדשה" - תמונה מתוך מופע לכבוד 700 שנים לעיר ברלין, 1937
 "New Germany" - a scene from the pageant "Seven Centuries of Berlin", 1937

הבמאי של מפגנים המוניים תיאטראליים אלה ויוצר סגנון חדש בתאורה היה האדריכל הצעיר אלברט שפהר, מי שהיה עתיד להתמנות שר-החמוש של היטלר בשלבים האחרונים של מלחמת העולם השנייה.

בין מעצבי ומבצעי החגיגה הכוריאוגראפית הענקית היו ראשי המחול המודרני

שיא מפגני הראווה של הנאצים, ואולי הנסיון האחרון שלהם להוכיח לעולם שהם, בעצם, מנהיגיו של עם תרבותי, עם של שוחרי אמנות, של מוסיקאים, מלחינים ואמני הריקוד, היה מופע הפתיחה של המשחקים האולימפיים, שהתקיימו בברלין בקיץ שנת 1936. יותר מאלפיים נערות ונערים רוקדים, אלפי מתעמלים, נושאי דגלים בגושי-אדם מתנועעים מילאו את דשא האצטדיון, שהוקם במיוחד למטרה זו.

בין מעצבי ומבצעי החגיגה הכוריאוגראפית הענקית היו ראשי המחול המודרני, כגון רודולף פון לאבאן, מרי ויגמן, גרט פאלוקה, האראלד קרויצברג ורבים ורבים נוספים. כולם אמנים שחידשו את פני המחול העולמי בראשית המאה, מהפכנים אמיתיים ביצירתם, שחרתו על דיגלם את הביטוי העצמי, את חופש היצירה, את השאיפה להומניזם אמיתי.

איך הצליח שר-התעמולה הנאצי, הד"ר יוזף גבלס, לגייס למטרותיו את האמנים הגדולים הללו? כיצד נבלע המחול המודרני הגרמני תוך שנים מעטות במנגנון התעמולה הנאצי, ויוצריו הסתגלו לשילטון החדש, שאסר כל ביקורת וביקש להכתוב את הסגנון האמנותי מלמעלה, על ידי צווים והוראות?

תערוכה גדולה, המתקיימת בימים אלה בבנין "האקדמיה לאמנויות" של ברלין (המערבית לשעבר) מנסה לתת תשובה לשאלה זו, שעד כה רק מעטים התייחסו אליה.

הנסיון האחרון של הנאצים להוכיח לעולם שהם, בעצם, מנהיגיו של עם תרבותי, עם של שוחרי אמנות, של מוסיקאים, מלחינים ואמני הריקוד, היה מופע הפתיחה של המשחקים האולימפיים

מעצבי התערוכה המיוחדת מאוד הן שתיים: הד"ר הדוויג מילר, היסטוריונית המתמחה בתולדות המחול האקספרסיוניסטי ופטריסיה שטקלמאן, עיתונאית ומבקרת מחול. הדרך בה בחרו השתיים יש בה ייחוד. לפני בואי לברלין לפתיחת התערוכה, ציפיתי להגדלות ענקיות של צלומים וגראפיקה חדישה, שתציג את התופעה. אבל הן החליטו לא ללכת על פי השגרה, ולהשתמש רק בתצלומים מקוריים משנות העשרים והשלושים. על כן מוצגים מאות תצלומים, רובם זעירים, בפורמאטים שהיו נהוגים בזמן ההוא, ועליך להתקרב על מנת להבחין בפרטים ובדמויות הרוקדות. בכל קיר וקיר משוקעים מרקעי-טלוויזיה, ועליהם מוצגים קטעי סרטים אותנטיים של מחולות הזמן ההוא. וכך נוצרת סינתזה מיוחדת בין תיעוד מהימן ותיאור תנועתי של יצירות התקופה.

ואולי חשוב מהתערוכה עצמה הקטלוג בן 225 העמודים, ובו חומר עשיר, המהווה תעודה היסטורית בפני עצמה.

המחול המודרני הוא המחול הגרמני

על מנת להבין את תהליך השתלטות הנאצים על אמנות המחול עם עלייתו של היטלר לשלטון, נחוץ לתאר את מצבו של המחול המודרני בשנות ה-20 במרכז אירופה.

הסונניות הראשונות של המודרניזם במחול, והרקדנים החדשנים, אשר מרדו במוסכמות הבאלט הקלאסי הגיעו לאירופה מאמריקה בעשור הראשון של המאה ה-20. היו אלה איזאדורה דונקאן, הרקדנית שהשליכה מעל רגליה היחפות את נעלי-הבהונות הצרים; לואי פוללר, האשפית הראשונה של התאורה החשמלית, שהפכה בעזרת הזרקורים שהציבה - לא רק מעל לבימה, אלא אפילו ברצפתה - בדים גדולים, שקופים למחצה, לתצוגה מרהיבה של תנועה וצבעים משתנים; מוד אלן, שגרמה להרבה סקנדאלים בשל מחול "שלומית" התנכ"י שלה, בו הופיעה כמעט עירומה - הן שהביאו את בשורת המחול המודרני לאירופה. כולן זכו להצלחה בלונדון, פריז וברלין, שעה שבמודלתן איש כמעט לא שם לבו אליהן.

כי באירופה כבש לו המודרניזם בציר, במוסיקה ובספרות מכבר את מקומו. המחול המודרני היה בגדר יישום האימפרסיוניזם והאקספרסיוניזם בתחום אמנותי נוסף.

דווקא בגרמניה מעולם לא תפס הבאלט הקלאסי מקום מרכזי. רקדני להקות הבאלט של בתי-האופרה הרבים נחשבו למעין ניצבים הכרחיים ותו לא. ואילו המחול המודרני חרת על דגלו את הביטוי האישי - "האני הרוקד" - כחזות הכל.

מכאן השייכות המובנת מאליה של ראשוני היוצרים של המחול המודרני, שאגב נקרא בימים ההם עדיין "המחול הגרמני", לחוגים המתקדמים, על פי רוב לא רק במובן הצורני-אמנותי, אלא גם מבחינת השייכות הפוליטית והתודעה החברתית.

למשל, רודולף פון לאבאן, מהנדס שהפך לרקדן וכוריאוגראף, היה גם הבמאי של התהלוכות השנתיות של האיגודים המקצועיים בוינה, בירת אוסטריה. אגב, גרטרוד קראוס שימשה לא אחת אסיסטנטית שלו במפגן-כוח

זה, בו נטלה להקתה חלק פעיל, בסוף שנות ה-20.

המזיגה בין ניגודים לכאורה - בין אינדיבידואליזם אקספרסיוניסטי מצד אחד ושימוש באמנות חדשנית כאמצעי חברתי ופוליטי מצד שני, ניכרת בעבודתו של פון לאבאן.

הוא היה אחד הראשונים שביקשו ליצור כתב-תנועה מדעי, המהווה למעשה ניתוח אובייקטיבי של המחול. בעזרת כתב-תנועה זה שלו ניסה ליצור מחולות המונים אמנותיים. חלומה היה יצירת מחול בן מאות משתתפים, חובבים, בלתי מיומנים, בצורות ביטוי ברמה אמנותית-כוריאוגראפית גבוהה. הוא שלח למנהלי קבוצות הרקדנים בסניפי איגודי הספורט שפעלו בערים השונות את תפקידיהם כתובים צעד צעד, והצליח בנסיונו לאחד את הקבוצות השונות במשך חזרה כללית אחת למפגן מחולי מרשים.

המחול המודרני היה בגדר יישום האימפרסיוניזם והאקספרסיוניזם בתחום אמנותי נוסף

בארץ-ישראל ניתן היה לעקוב אחרי השפעת גישתו ביצירת מסכתות-החג בהתיישבות העובדת בשנות ה-40.

פון לאבאן ותלמידתו הגדולה מרי ויגמן עמדו גם בראש אלה, שאירגנו בשנת 1928 בעיר מגדבורג ושנתיים אחר כך, ב-1930, השנה בה זכו לראשונה הנאצים בנחונות בבחירות לבית-הנבחרים, הוא "הרייכסטיאג", כנסים גדולים של כל אנשי המחול, בהם נטלו חלק כמעט כל האמנים החשובים של אותם ימים, כנסים שהיו מעין אולימפיאדות של מחול.

הכנסים הללו היו תופעה מיוחדת במינה. לא התקיימו כמותם בשום ארץ אחרת. פון לאבאן ומרי ויגמן, תלמידתו, שהיתה רקדנית גדולה מאוד, פעלו לאירגון "הסתדרות מקצועית" של כל העוסקים באמנות הריקוד. דרך ההשתלטות על איגוד זה שמו הנאצים, ברגע שהגיעו לשלטון, את ידם הכבדה על אמנות המחול המודרני, ואילצו את אלה שדגלו בהבעה אישית, חופשית ובלתי תלויה לשמש

את מטרת הדיקטטורה החומה.

אופייני למהפך זה גורלו של אחד האישים המרכזיים בתחום המחול המודרני בגרמניה של שנות ה-20, מיסדו ועורכו של הירחון "DER TANZ", משמע "המחול", העיתונאי והמבקר היהודי יוסף לויטן. לויטן היה שותף פעיל בכנסים הגדולים שהוזכרו ואישיות מרכזית במפעלים בינלאומיים, כגון התחרות הראשונה למחול מודרני, שנערכה בקיץ שנת 1933 בווארשה, בה נטלו חלק 125 אמנים מכל בישראל (ראה מאמרי ב"רבעון למחול בישראל" מס' 1).

את הפרס הראשון בווארשה קיבלה הרקדנית הראשית של באלט האופרה של ברלין, רות סורל-אברמוביץ'. למרבה האירוניה המרה, היא זכתה לקבל את הפרס מידי של השגריר הגרמני, אבל לא יכלה עוד לשוב לברלין, כי היהודים פוטרו מעבודתה באופרה.

יוסף לויטן, שהיה אחד מחבר-השופטים של אותה תחרות, אומנם שב לברלין. אבל כבר בחוברת יולי של ירחונו, התפרסמה בעמודו הראשון הודעה, שמחמת היותה אופיינית כל כך, מובא להלן תרגום קטעים ממנה:

הודעה חשובה!

המהפכים שאירעו בתקופה האחרונה לא יכלו שלא לתת את אותותיהם גם בכתב העת שלנו. במהלך העיצוב הכללי מחדש [משמע: סילוק היהודים מכל מישרה] פורש עם גליון זה מייסדו, עורכו הראשי והמו"ל של "DER TANZ", יוסף לויטן, מעבודתו בו.

מחליפו, מר קונראד נהבה, יעשה כל מאמץ לשמור על מקומו המרכזי של הירחון בעולם אמנות המחול.

[...]. ההנהלה החדשה של כתב-העת מבקשת מכל הקוראים והידידים שלו לשמור לו אמונים; כי רק בעזרת תמיכה רוחנית חזקה ביותר ניתן יהיה לבצע את התפקיד האחראי של התאמת אמנות המחול למשטר המדיני החדש ולתרבות שהממשל החדש משתתף בהכונתה.

זמן קצר אחר כך יצא לויטן, כאינטלקטואלים יהודים רבים, לארה"ב, וחי ופעל שם עד מותו בסוף שנות ה-70. העיתון שיסד, ששימש שופר לקידמה ולאמנות חדישה, הפך לכלי-תעמולה נאצי, שפיאר את "המורשת הארית" ואת מחול-העם הגרמני...

רבים מאמני המחול המודרני לא הבינו את המתרחש סביבם. רק קורט יוס אסף את להקתו, ובה יהודים לא מעטים, והם יצאו לצרפת ומשם לאנגליה, מקום שם המשיך לפעול עד סוף מלחמת העולם השנייה, כשהתאפשרה חזרתו לגרמניה. יוס עשה את הצעד המכריע הזה בעקבות רמו מצד אחד מידידיו, שהוא עומד להאסר בשל דיעותיו השמאליות וההשקפות החברתיות שלו.

רודולף פון לאבאן ומרי ויגמן - המנהיגים הבלתי מעורערים של המחול המודרני בגרמניה - ניסו תחילה להתעלם מהשינויים שחלו. התקציבים והתמיכה הממשלתית היו פיתוי לא קטן לאמנים, שתמיד התלבטו במציאת כספים להפקותיהם. הם גם לא תפסו, שהמנגנון הנאצי השתלט על האיגוד המקצועי שהם הקימו והפך אותם למשרתיו של היטלר, מבלי שהתכוונו לכך.

מרי ויגמן המשיכה לנהל את בית-הספר שלה, כאילו לא אירע דבר, אפילו עד ימי מלחמת העולם ה-2. רק שעה שנצטוותה ל"צור מחול

מיוחד לכבוד יום-הולדתו של הפיהרר בעצם ימי המלחמה, היא סרבה לציית. התגובה המיידיית היתה סגירת בית-הספר שלה בדרזדן והטלת איסור מוחלט על הופעתה על הבימה.

הפיתוי הגדול - המשחקים האולימפיים של שנת 1936

על קיום האולימפיאדה של 1936 בברלין הוחלט בוועד האולימפי העולמי זמן רב לפני שהיטלר היה לקאנצלר. הוא ושר-התעמולה שלו, הדי"ר גבלס, האינטלקטואל היחיד כמעט בחבורתו של היטלר, ראו בקיום המשחקים האולימפיים הזדמנות פז להוכיח לעולם, שהיטלר אינו מפלצת ברבארית, אלא איש תרבותי, ולא רק דיקטטור חסר רחמים. הם היו מוכנים אפילו להשעות את החוקים הגזעניים, "חוקי נירנברג", לתקופת האולימפיאדה.

כמובן, היטלר לא יכול היה לדעת, שהגיבור הראשי של המשחקים יהיה הרץ הכושי ג'סי אוואנס, המנצח בריצות הקצרות והקפיצה לרוחק, ולא איזה צעיר בולנדי, נציג הגזע העליון, ושהוא יצטרך ללחוץ את ידו של המנצח שחור-העור.

מופע הפתיחה נועד להיות חגיגה לעיניים והוכחה לעליונות התרבות הגרמנית. לצורך זה רתמו גבלס ומי שהיה ממונה מטעמו על המחול את מיטב אמני המחול המודרני למרכבת התעמולה שלהם.

פון לאבאן - שניתן לו לבצע את אחד מחלומותיו הגדולים של ריקוד המוני אמנותי, לציודו האראלד קרויצברג, אחד הרקדנים האקספרסיביים הגדולים של דורו, וכן מרי ויגמן, הכהנת הגדולה של המחול המודרני, כולם השתתפו ואף הופיעו אישית במופעי האולימפיאדה. אותה אולימפיאדה שלני ריפנשטאל הנציחה בסרטה המפורסם, המפאר את גוף האדם המתנועע.

כאמור, זה היה למעשה סיום תקופה עבר אמנות המחול החדש בגרמניה. קרויצברג עבר להתגורר בשוויץ, פון לאבאן יסד את בית-ספרו בדארטינגהול שבאנגליה, ורק מרי ויגמן, וגרט פאלוקה, שהמשיכה ללמד בגרמניה עד מותה השנה, נשארו בגרמניה תחת השלטון הנאצי.

על גבי הספר המתעד את התערוכה המתקיימת עכשיו בברלין מתנוסס פסוק מאת מרי ויגמן: "כל אדם הוא רקדן". זה אולי נכון, אבל ממעשיה ומנכונותם של עמיתיה להרתם לעגלת התעמולה הנאצית ניתן להסיק, שלא כל רקדן הוא גם אדם חופשי ומועד למצבו.

המבקר הורסט גלר מסיים את ספרו "בצל צלב-הקרוס" (על אודות המחול בגרמניה, שיצא בסידרה "DANCE PERSPECTIVES" בניו-יורק בשנת 1974) כך:

"שעה שלאבאן צפה באותם עשרת אלפים אנשים נעים ורוקדים [בטכס הפתיחה של האולימפיאדה, שהוא עיצב] בודאי חש כאותו שוליה של הקוסם אצל המשורר גתה. הוא התכוון שזו תהיה חגיגה אצילית של האדם המשוחרר ממגבלות, מרדיפות ודיכוי, שתהיה פועמת במקצב הצהול של היקום כולו. והוא נוכח, שכוונה זו הושחתה והפכה לתצוגה מכוונת מלמעלה של המונים שסורסו מבחינה פוליטית. לאבאן הסיק את המסקנה, וברח מגרמניה.

"הוא הוחלף ככוריאוגראף ראשי על ידי היטלר, שעיצב את ההתכנסויות השנתיות הענקיות של המפלגה הנאצית בנירנברג.

"בעת קיום האולימפיאדה כבר איבד המחול את תפקידו העצמאי והפך לחלק בלתי נפרד של טכסי-המצעדים של המנגנון המפלגתי. וההמונים צעדו במקצב המחריד, שהולך אותם ללא יכולת לעצור אל תוך התהום הנוראה של מלחמת העולם השנייה."



תמונת הסיום מ"מקהלת העמלי" - להקת איגוד הפועלים מהעיר האנובר
Final scene of "Work Choir" performed by the Movement Group of the Workers of Hannover